

Mehmed Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-Ihvân* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 495)

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin tarafından *Hulâsatü'l-Hediyye* adıyla kısaltılmıştır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 1082; İÜ Ktp., TY, nr. 6698). Eser üzerine Osman Türer bir doktora çalışması yapmış (1982, AÜ İlahiyat Fakültesi) ve bu çalışma daha sonra yayımlanmıştır (bk. bibl.).

2. Divan. Tevhid ve na'tlardan sonra yüz yetmiş civarında gazel, yetmiş beş rubâî, yüz otuza yakın muamma ve iki tarih kıtası içeren divanın biri müellif hattı (TSMK, Hazine, nr. 920) iki nüshası (TSMK, Revan Köşkü, nr. 769/1; bk. *TYDK*, II, 511-512) bilinmektedir.

3. Mi'yâr-ı Tarikat-ı İlâhî. 950 beyitten meydana gelen ve aruzun "mefâilün mefâilün fe'lûlün" kalıbıyla yazılan mesnevîde Halvetiyye tarikatının seyri sülûk usulü anlatılmaktadır. Eser 1087 (1676) yılında telif edilmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 4082/2; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3698, Mihrişah Sultan, nr. 183/2, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 693, Sâliha Hatun, nr. 105).

4. Sırr-ı Ma'nevî. *Meşnevî*'nin I. cildinin aynı vezinde yapılmış tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 693/2).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-Halvetîlik Örneği-Hediyyetü'l-Ihvân* (haz. Osman Türer), İstanbul 2005, tür.yer.; Safâî,

Tezkire (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 613; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 672-674; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 371, 374; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942-43, I, 51-52, 82, 90, 91, 180, 208, 218, 259, 261; II, 763; *TYDK*, II, 511-512; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 165-166, 256-257; Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Ankara 1988, tür.yer.; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2001, s. 212-214; Cengiz Gündoğdu, "Şeyh Muhammed Nazmî'nin Kâtip Çelebi'yi Tenkidi Üzerine Bir Mülâhaza", *EKEV Akademik Dergisi*, I/3, Ankara 1998, s. 189-205; a.mlf., "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsiler-Kadı-zâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998, s. 59-64; Abdülbâkî Gölpinarlı, "Nazmî", *İA*, IX, 147-148; "Nazmî Mehmed Efendi", *TDEA*, VI, 546-547; T. Menzel, "Nazmî", *EP*² (İng.), VII, 1055-1056.

HASAN AKSOY

NAZMİZÂDE MURTAZA EFENDİ

(ö. 1136/1723 [?])

Osmanlı tarihçisi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Adı Hüseyin olup *Gülşen-i Suarâ* müellifi Ahmedî'nin kızı tarafından torunu Nazmî mahlaslı Bağdatlı şair Seyyid Ali Efendi'nin oğludur. Bağdat'ta doğduğu, medrese tahsilini burada tamamladıktan sonra Osman-

lı valilerinin maiyetinde çeşitli hizmetlerde bulunduğu ve Bağdat hazinesinde rûz-nâmçe halifeliğine kadar yükseldiği bilinmektedir. Bağdat'ta vefat eden Nazmîzâde'nin ölüm tarihi kaynaklarda 1133 (1721), 1134 (1722) ve 1136 (1723) olarak gösterilirse de çağdaşı Şeyhî Mehmed Efendi 1136 (1723) yılı ortalarında vefat ettiğini yazar (*Vekâyiu'l-fuzalâ*, II, 746-747). Mehmed Süreyya da İstanbul'a geldiğinden söz ederek 1136'da öldüğünü kaydeder (*Sicill-i Osmânî*, IV, 560). Ancak İstanbul'a geldiğine dair bilgi diğer kaynaklarda yer almaz. İbrâhim Müteferrika'nın kurduğu matbaada beşinci ve yedinci eser olarak basılan, İbn Arabşah'tan tercüme ettiği *Târîh-i Timur-ı Gûrkân* ve *Gülşen-i Hulefâ*'nın bulunması, onun İstanbul ilim çevrelerinde tanındığına işaret eder. Tarih, edebiyat, lügat ve dinî konularda eser bırakan Nazmîzâde "Murtaza" mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Ayrıca dönemin Arapça ve Farsça'dan yaptığı tercümelemler ilim çevrelerinin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Şiirlerinden bir örnek *Vekâyiu'l-fuzalâ*'da yer alır (II, 747).

Eserleri. 1. Gülşen-i Hulefâ. Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın talebi üzerine kaleme alınan eserde kuruluşundan itibaren 1130 (1718) yılına kadar Bağdat tarihi anlatılır. Ayrıca Mısır'daki Abbâsiler'in ortaya çıkışından yıkılışına kadarki tarihi de kaydedilir. Eserin 126-1032 (744-1623) senelerini kapsayan kısmı genel bilgiler içerse de bizzat şahit olduğu dönemle ilgili 1623-1718 yıllarına ait kısımlar oldukça ayrıntılıdır. Bu bölümde Eyüplü Hasan Paşa'nın 1130'da (1718) Huveyze ve Benî Lâ'm'a karşı yaptığı sefer gibi mahallî olaylar anlatılır. Bağdat'ın Osmanlı dönemi tarihi için ayrıntılı tek eser özelliği taşır, ayrıca şehirde görev yapan Osmanlı valileri hakkında geniş mâlûmat bulunur. Nazmîzâde yer yer kullandığı kaynakları belirtir. Bunların arasında görevi sırasında ulaşabildiği resmî belgeler de vardır. *Gülşen-i Hulefâ* İbrâhim Müteferrika tarafından bir önsözle birlikte basılmıştır (İstanbul 1143). Esere Kerküklü Resûl Hâvî *Târîhu devhati'l-vüzerâ'* adıyla bir zeyil yazmıştır (Bağdat 1246). *Gülşen-i Hulefâ*'nın Fransızca bir çevirisi vardır; ayrıca Almanca ve Rusça çevirilerinin yapıldığına dair bilgiler mevcuttur (Babinger, s. 277). Mûsâ Kâzım Nûrs tarafından yapılan Arapça tercümesi basılmıştır (Necf 1971). Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser doktora tezi olarak da hazırlanmıştır (Mehmet Karataş, *Nazmîzâde Murteza'nın Gülşen-i Hulefâsının*

Nazmizâde Murtaza Efendi'nin *Gülşen-i Hulefâ* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (İstanbul 1143)

Tenkilî Transkripsiyonu, 2001, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **2.** *Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd (Camiu'l-envar fi menâkibi'l-ahyâr)*. Bağdat ve civarında medfun bulunan evliyanın hal tercümelerinden bahseder. Eserin ilk olarak 1077'de (1666) Bağdat valisi olan Uzun İbrâhîm Paşa için kaleme alındığı, 1092'de (1681) dönemin Bağdat valisi olan bir başka İbrahim Paşa'nın talebiyle genişletildiği kaydedilir. Kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 180, 223; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5136; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1259). Eser, Seyyid Ahmed b. Hâmid el-Fahrî el-A'recî tarafından Arapça'ya çevrilmiş, daha sonra bu çeviriyi Safâeddin İsâ b. Mûsâ el-Bendenîcî ilâvelerle genişletmiştir (İmzâ Abdüsselâm Raûf, s. 98, 100). **3.** *Zeyl-i Siyer-i Nâbî (Zeyl-i Dürretü't-tâc fi sireti sâhibi'l-mî'râc)*. Nâbî'nin Veysi'ye zeyil olarak yazdığı eserin zeylidir. Amr b. Âs ve Hâlid b. Velîd seriyelerinden başlayarak Hz. Peygamber'in vefatına

kadar geçen dönem anlatır. Bazı kütüphanelerde zeyil yerine "tetimime" veya "tekmile" adıyla kaydedilen eserin çok sayıda yazma nüshası vardır (İÜ Ktp., TY, nr. 572; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 942). **4.** *Tercüme-i Târih-i Timur (Târih-i Timurlenk, Timurnâme)*. Şehâbeddin İbn Arabşah'ın 'Acâ'ibü'l-makdûr fi nevâ'ib-i Tîmûr adlı eserinin Türkçe ve Farsça tercümesi olup Bağdat Valisi Ali Paşa'ya takdim edilmiştir. Türkçe çevirisine daha sonra Arapça aslından farklı olarak bazı bilgiler eklenmiştir. Nazmizâde, İbn Arabşah'ın hâtimesinin yerine kendisi bir hâtime yazmış, ayrıca Timur'un dört oğlunun haleflerinin şecerelerini ihtiva eden bir de zeyil eklemiştir. Kitap bu haliyle Bağdat Valisi İsmâil Paşa'ya takdim edilmiştir. Eserin Türkçe çevirisi *Târih-i Timur-ı Gûrkân* adıyla ve İbrâhîm Müteferrika'nın ön-sözleriyle basılmıştır (İstanbul 1142). Ancak tercüme ağır bir dille yapıldığı için daha sonra kısmen sadeleştirilip kısaltılarak yeniden neşredilmiştir (İstanbul 1277). Londra Bri-

tish Museum'da yer alan nüshanın (nr. 7847) İstanbul'da basılan nüshadan daha geniş olduğu kaydedilir. **5.** *Şerh-i Kasîde-i Ferezdak*. Arap şairi Ferezdak'ın İsnâaşeriyye'nin dördüncü imamı Zeynelâbidîn hakkında nazmettiği meşhur kasidenin Türkçe şerhidir. Şerhin sonunda Bedir, Hendek, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi konularda bilgi verilmektedir (*Tercüme-i Kasîde-i Ferezdak*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 542). **6.** *Tercüme-i Tuyûr Cârîha ve Zavârî' Sâyide* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1014). **7.** *Şerhu Luğat-ı Târih-i Vassâf (Tercüme-i Târih-i Vassâf)*. Vassâf tarihinin muğlak ve zor kelimelerini açıklayan şerhidir (İÜ Ktp., TY, nr. 1530; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3151). **8.** *Tercüme-i Kitâb-ı Fezâilü'l-hayl*. Dimyâtî'nin *Fazlü'l-hayl* adlı eserinin Türkçe çevirisidir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1665; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1824). **9.** *Münşât-ı Nazmizâde* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3322). **10.** *Tercüme-i Kâbüsnâme*. Keykâvus b. İskender b. Kâbüs'un meşhur eserinin çevirisidir. Nazmizâde, 1117'de (1705) Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın isteği üzerine bu eseri ıslah edip yeniden tercüme etmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 1773, 2739, 9705). Orhan Şaik Gökyay, Nazmizâde'nin çeviriden ziyade Mercimek Ahmed'in çevirisinde yer alan ve kullanımdan düşen Türkçe kelimeleri Arapça ve Farsça karşılıkları ile değiştirerek düzeltme yaptığını kaydeder. **11.** *Hey'et-i Seniyye Tercümesi (Tercüme-i Hey'eti'l-İslâmiyye)*. İbrâhîm Karamânî'nin, Süyûtî'nin *el-Hey'etü's-seniyye fi'l-hey'eti's-sünniyye* adlı kitabını genişleterek yazdığı astronomiye dair Arapça eserin tercümesidir. Nazmizâde bu eseri Bağdat Valisi Vezir Hasan Paşa'nın talebiyle tercüme etmiş ve bazı kısımlarını şerhetmiştir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 850; Hacı Mahmud Efendi, nr. 2064). **12.** *Risâle fi Rub'i Düstûri'l-müceyyeb*. Astro nomiye dair Türkçe kaleme alınmış bir kitaptır. Müellif bu eseri, Ömer b. Ahmed el-Çullî'nin Ebû Abdullah Muhammed Zeynî muhtasarına yazdığı şerhten faydalanaarak ve kendi araştırmalarını da ekleyerek telif etmiştir. Eserin müellif nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Mehmed Âsim Bey, nr. 345).

Bunların dışında Nazmizâde'nin *Şerhu Tecziyeti'l-emsâr ve tecziyeti'l-âsâr* adlı tarihi dair hacimli bir eseri (Âtîf Efendi Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1894), bugüne ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen bir divanı ve tasavvufu ilgili *Kenzü'l-İrfân* tercümesi oldu-

ğü kaydedilmektedir. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil* adlı tefsirle (TSMK, III. Ahmed, nr. 43) Mevlânâ'nın *Meşnevî* (Kütahya Vahîd Paşa İl Halk Ktp., nr. 1153) ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3876) adlı eserlerinin Nazmîzâde tarafından istinsah edilen birer yazma nüshası mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1966, neşredenin önsözü, s. XV; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II, 746-747; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, II, 620-621; Safâeddin İsmâ el-Bendenîci, *Câmi'ü'l-Envâr fi menâkıbi'l-aḥyâr* (nşr. Üsâme Nâsır en-Nakşibendî – Mehdî Abdülhüseyn en-Necm), Beyrut 1422/2002; *Sicill-i Osmânî*, IV, 560; *Osmanlı Müellifleri*, III, 152-154; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 515; Babinger (Üçok), s. 236-237, 274-277; Anton M. Heinen, *Islamic Cosmology: A Study of as-Suyûtî's al-Hay'a as-saniya fi'l-hay'a as-sunniya*, Beirut 1982, s. 9; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Tarih ve'l-mü'erriḥûne'l-İrâkıyyûn*, Bağdad 1983, s. 98-101; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literaturü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 288, 390-392; Erdinç Gülcü, "Bağdat Tarihi Konusunda Nazmîzâde Murtaza Efendinin 'Gülşen-i Hulefâ' Adlı Eseri Üzerine Mütalaalar", *Birinci Orta Doğu Semineri*, *Bildiriler*, Elazığ 2004, s. 193-200; Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şürûḥ ve'l-ḥavâşi*, Ebûzâbi 1425/2005, III, 1763; Necatî Avcı, "Nazmî-zâde Murtaza Efendi ve Gülşen-i Hulefâ'sı", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Kayseri 1992, s. 245-250.

TAHSİN ÖZCAN

NAZMÜ'D-DÜRER

(نظم الدرر)

Bikâî'nin

(ö. 885/1480)

âyetler ve sûreler arasındaki münasebetleri esas alan tefsiri.

Tam adı *Nazmü'd-dürer fi tenâsübü'l-âyât ve's-süver olup Münâsebâtü'l-Ḳur'ân ve Münâsebâtü'l-Bikâî* isimleriyle de anılır. Bikâî tefsiri için *Fethu'r-raḥmân fi münâsebâti eczâ'i'l-Ḳur'ân*, *Tercümânü'l-Ḳur'ân ve mübdî münâsebeti'l-furḳân* ve *Lemmâ* adlarını da önerir (*Nazmü'd-dürer*, I, 5; XXII, 447-449; *Fethu'l-ḳudsî*, s. 80-81). Eserin yazımına Şâban 861'de (Temmuz 1457) başlayan müellif, hocası Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed el-Mağribî'nin âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit konusunda ortaya koyduğu yöntemin kitabın esaslarını tesbitte ve yazımında büyük yardımcı olduğunu söyler (I, 17-18). Bikâî tefsirinin yarısına gelince çeşitli kesimlerden takdir ve tenkitler almaya başlamıştır. Gelen itirazlar, genellikle Kitâb-ı Mukaddes'ten yapılan nakiller ve münasebet konusu-

nun çok geniş olarak ele alınması üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Ardından müellif, eserini yazmaya ara vererek Kitâb-ı Mukaddes'ten naklin cevazına dair *el-Aḳvâlü'l-ḳavîme (ḳadîme) fi ḥükmi'n-naḳl mine'l-kütübü'l-ḳadîme* (*DjA*, VI, 149) ve münasebet ilminin gerekliliğine dair *Meşâ'idü'n-nazar li'l-işrâfi 'alâ maḳâşidi's-süver* adıyla iki eser kaleme almıştır (*Nazmü'd-dürer*, XXII, 443-445). Ayrıca tefsirin bazı cüzlerini incelemeleri için Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî, İzzeddin el-Askalânî ve Kâfiyeci gibi Kahire'nin ileri gelen âlimlerine göndermiş, onların olumlu görüşlerini almıştır (*Meşâ'idü'n-nazar*, I, 112-129). Tartışma ve dedikoduları etkisiz hale getiren Bikâî eserini 10 Şâban 882'de (17 Kasım 1477) Şam'da tamamlamıştır (*Nazmü'd-dürer*, XXII, 443).

Bikâî dirâyet tefsirinin cevazına dair delilleri, münasebet ilminin önemini ve tarihini, Kur'an'ın terkip ve tertip açısından mucize oluşunu, âyetler arasındaki münasebeti gösterebilmek için çektiği zorlukları ve tefsirinin eşsizliğini anlattığı bir mukaddime ile eserine başlar. Sûrelerin tefsirine sûrenin ana fikrini ve konusunu açıkladığı "maksûdühâ" ifadesiyle giriş yaptıktan sonra sûrenin ismi üzerinde durur ve bu isimle muhteva arasında ilişki kurmaya çalışır. Her sûre başındaki besmeleye o sûrenin konusuna uygun anlam verip bir önceki sûre ile olan münasebetini belirtir (*a.g.e.*, I, 19). Ardından âyetleri tek tek ele alarak bunları cümle cümle, kelime kelime izah eder ve aralarındaki irtibatı ortaya koyar. Yer yer âyet grupları arasındaki ilgiden de söz eder; sûrelerin ilk ve son âyetleri arasındaki münasebeti gösterip sûreyi tek bir âyet gibi değerlendirir.

Müellif, bunun yanında klasik yöneme uyarak mücmel ve mutlak anlamlı âyetleri veya âyetlerdeki kelimelerin lugat mânalarını başka âyetlerle açıklamaya çalışır (meselâ bk. *a.g.e.*, I, 119; II, 259-260; V, 269-287). Âyetleri tefsir ederken mânası müşkil kelimelerin izahında lugat âlimlerine başvurur ve bu konuda faydalandığı eserleri zikreder. Bikâî, âyetlerde geçen garîb kelimeleri ilk defa Haflî b. Ahmed tarafından *Kitâbü'l-'Ayn*'de uygulanan taklîb sistemine göre ele alır ve o kelimenin muhtemel anlamlarını maklûb şekillerine göre verir. Meselâ "sevele" kelimesi için "velese, vesele, levese, sevele, yesele, seyele, selâ, leyses, lesâ" şeklinde dokuz kalıp çıkarır, bunları anlamlandırıp sonuçta bir tek mânada toplayarak âyette kastedilen anlamı ortaya koyar (*a.g.e.*, X, 32-35).

Bikâî'nin bu tür açıklamaları bazan bir kelimedede birkaç sayfayı bulur (örnekler için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 281-283).

Nazmü'd-dürer, Kur'an'ın i'câzını ve belâgatını göstermesi bakımından önemli bir tefsirdir. Meânî, bedî' ve beyân ilimleri açısından gerekli izahları yapan Bikâî âyetlerdeki sanatların türünü de açıklar ve âyetin ifade ettiği mânayı belirtir. İ'câzın alt başlıklarından olan, bir sözdeki iki mukabil kelimededen birinin hazfiyle ilgili "ih-tibâk" sanatı üzerinde durur. Müellif tefsirinde 300'e yakın âyeti bu sanata göre izah etmiş, konuyla ilgili olarak *el-İdrâk li-fenni'l-ih-tibâk* adıyla bir de risâle yazmıştır (Süyûtî, II, 831).

Kıraat-dil ilişkisi üzerinde de duran Bikâî farklı okuyuşların anlama etkisini gösterir ve tercih ettiği mânanın hangi kıraate dayandığını söyler (*Nazmü'd-dürer*, III, 328, 354; VII, 134; VIII, 234-235, 311). Bu arada Kur'an'ın sünnetle tefsirine de önem verir; hadisleri muteber hadis kaynaklarından naklederek sıhatlerine dair değerlendirmeler yapar. Sahâbe ve tâbiîn sözleri için hadis kaynakları yerine rivayet tefsirlerini kullanır (Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, s. 177-196). Tefsirinde usûl-i fıkıhla ilgili meselelere yer veren müellif fikhî konuları ayrıntılarıyla ele alır. Fıkıhta olduğu gibi kelâm konularında da genellikle Şâfiî mezhebine ait eserlere başvurur. Bazı kelâm meselelerinde ilmi tartışmalara girer. Kaynakları içinde Mu'tezile'den Zemaḥşerî ve Rummânî'nin eserlerinin bulunmasına rağmen itikadî mezhepler arasında bilhassa Mu'tezile'yi kıyasıya eleştirir (*Nazmü'd-dürer*, IV, 23).

Bikâî, tasavvuf kitaplarını ve selef-i sâlihînin hayat hikâyelerini okumanın yararını üzerinde durur ve zühd hayatını tavsiye eder (*a.g.e.*, XIV, 469, 477). Ancak Ehl-i sünnet akidesine, Kur'an'a ve Sünnet'e ters düştüğüne inandığı ittihad ve hulûle dair görüşleri sebebiyle sûfilere şiddetle eleştirir ve neredeyse küfürlerine hükmeder (*a.g.e.*, II, 195; XIV, 300, 423, 434, 452, 483).

Müteşâbih âyetlerin Allah'ın zâtına yakışır şekilde te'vil edilmesi gerektiğini söyleyen Bikâî, yahudi ve hıristiyanların müteşâbihî te'vil etmeyip zâhirî anlamlarında kullandıkları için doğru yoldan saptıklarını ileri sürer. Hz. İsmâ'nın Allah'ın kulu olduğuna dair âyetlerin İncil'de de yer aldığını hatırlatarak İncil'den uzun uzun nakiller yapar (meselâ bk. *a.g.e.*, IV, 228-232). Ehl-i kitap'tan bahseden âyetlerin tefsirinde